

SOSIAL-İQTİSADI BÖHRAN FONUNDA İCTİMAİ-SİYASİ PROSESLƏRDƏ PREKARIATLARIN VƏ LUMPENLƏRİN ROLU

Xülasə

Hər bir cəmiyyətin aid olduğu dövlətin istər sosial-iqtisadi siyasəti nəticəsində, istərsə də təbii proseslərin nəticəsi olaraq stratifikasiyalanması labüddür. Təbəqələşmənin hansı formada və nizamda olması idarəetmə elmində vacibdir. Müəllif məqalədə iyerarxik stratifikasiyanın müsbət və mənfi tərəfləri, onun cəmiyyətin inkişafında rolu, ictimai siyasi proseslərə müdaxilə gücü, sosial-iqtisadi inkişafa faydası və idarəetmənin ictimai rəyə təsirlərindən bəhs edir.

Açar sözlər: stratifikasiya, sosial-psixologiya, favoritizm, kronizm, nepotizm, prekariat

Parviz Eldar Gurbanov

The role of precariats and lumpens in socio-political processes against the background of socio-economic crisis

Abstract

The stratification of the state to which each society belongs is inevitable, either as a result of socio-economic policy or as a result of natural processes. The form and order of stratification is important in management science. In the article, the author talks about the positive and negative aspects of hierarchical stratification, its role in the development of society, the power of intervention in public political processes, its benefit to socio-economic development, and the effects of management on public opinion.

Keywords: stratification, social-psychology, favoritism, cronyism, nepotism, precariat

Giriş

Cəmiyyət insanların birgə, kollektiv şəkildə eyni məkanda sivil yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi sosial qrupdur. Cəmiyyətlərin formalaşmasında fərdlər, onların düşüncələri, yaşam tərzləri, hərəkət və davranışları, mentalitetləri xüsusi rol oynayır. Sadalanan normaların müəyyən zaman kəsiyində dəyişdiyini nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, cəmiyyət dövlət idarəetməsinin vacib obyektidir və onun fundamental prinsiplərini özündə ehtiva edir. İdarəetmənin əsas prinsiplərindən hesab olunan iyerarxik sosial stratifikasiya cəmiyyətdə tabeçilik və stimullaşdırıcı effekt yaradan amillərdən biridir. Burada iyerarxiya və stratifikasiya sözlərinin qısa mənasını izah edək:

İyerarxiya – (q.yun. ἱεραρχία, ἱερός “müqəddəs” və ἀρχή “idarəetmə”), (yunan sözləri “hieros” (müqəddəs) + “arche” (hakimiyyət)-dən əmələ gəlmişdir) bir şeyin hissələrinin və ya elementlərinin ən yüksəyindən, ən aşağına qədər, ardıcılıqla düzülməsi; aşağı həlqələrin yuxarı həlqələrə tabeçilik qaydası; mərkəzləşdirilmiş strukturların idarəetmə prinsipi (1).

Stratifikasiya lat. *stratum-təbəqə və facio-edirəm* sosiologiya elminə geologiyadan gətirilmişdir. İctimai təbəqələrinin və ya qruplarının müəyyən edilməsidir (2).

Sosioloji modelləşdirmədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən stratifikasiya cəmiyyətin iyerarxik quruluşunu təsvir etmək üçün vacib analitik vasitədir. Bu, digər nəzəriyyələrdən öz spesifik zənginliyinə görə seçilir. Cəmiyyətin müxtəlif sosial statuslu qrupları burada əks olunur. Cəmiyyətin stratifikasiyası özü belə müxtəlif formalarda təsnifatlaşdırıla bilər:

- Bilik (alimlər və ziyalılar) stratifikasiyası.
- Maddi-mülkiyyət (əhalinin) stratifikasiyası.
- Siyasət (siyasətçilər, siyasi baxışlar və partiya mənsubiyyətli əhali) stratifikasiyası.

Hər biri mühüm araşdırma predmeti olmasına baxmayaraq, əhalinin sosial-iqtisadi rifah halının yüksək olması hər bir dövlətin idarəetməsinin ideologiyasının əsasını təşkil etməlidir. Amerikalı sosial-psixoloq Vilyam Old Uornerin tədqiqatına əsasən maddi-mülkiyyət stratifikasiyasının mikrostrukturu bu rifah hallarını özündə müəyyənləşdirir: yüksək rifah, yüksək aralıq rifah, orta yüksək rifah, orta aralıq rifah, aralıq yüksək rifah, aralıq orta rifah (Rəcəbli, 2005: 117). Dünya əhalisinin artımı, qida qıtlığı, müharibələr və s. global problemlər insanların gəlirlərinə və sosial rifah halına mənfi təsirsiz ötüşmür. İnsanların rifah halı təkcə onların gəlirləri ilə deyil, sosial psixoloji durumları ilə də bilavasitə əlaqəlidir. Bu istiqamətlərdə sosial psixologiya elminin tətbiqi ilə aparılan araşdırmalar mühüm əhəmiyyət daşıyır. Psixologiya elminin mühüm sahələrindən olan sosial psixologiya sosial qruplarda insanlar arasında ünsiyyət və qarşılıqlı təsir prosesində meydana çıxan psixososioloji hadisələri öyrənir. Sosial psixologiyanın tədqiq edib əldə etdiyi biliklər müxtəlif sahələrdə böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu yerdə amerikalı sosial-psixoloq Devid Mayersə istinad etmək yerinə düşər. D.Mayersə görə, sosial psixologiya-insanların bir-biri haqqında necə fikirləşdiyini, onların bir-birinə necə təsir göstərdiyini və bir-birlərinə necə münasibət bəslədiklərini öyrənən bir elmdir. İdarəetmədə psixoloji və sosioloji problemlər bir-biri ilə vəhdət təşkil edir, bu istiqamətlərdə müəyyən konkret vəzifələrin həllini tələb edir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, bu və ya digər sferalarda, sistemlərdə həmin proseslər (sosial, psixoloji) labil (tez-tez dəyişən) və qeyri-sabit, sürüşkən xassəyə malik ola bilər. Bu səbəbdən çalışmaq lazımdır ki, sosial-psixoloji proseslərdə belə labillik halları sosial və iqtisadi sistemlərdə turbolent (qaydasızlıq) hallara gətirib çıxarmasın. Ona görə də psixologiya və sosiologiya fənlərində elmi biliklərə, elmi paradigmalara (müddəalarına) əsaslanaraq baş verən və baş verəcək sosial-psixoloji meyillərin, şəraitin intensivlik səviyyəsi sistemli qaydada təhlil edilməlidir. Burada “idarəetmə psixologiyası” psixologiya, “idarəetmə sosiologiyası” isə sosiologiyanın müstəqil sahələri kimi özünü büruzə verir. Əlbəttə, ümumi menecment, idarəetmə münasibətləri və sistem nəzəriyyələri ilə əlaqədar bir sıra əsas elmi müddəaları da bilmək lazım gəlir. Burada idarəçilik üslubu, idarəetmə mədəniyyəti, idarəçilik əməyi, rəhbər işçinin şəxsi keyfiyyəti də mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Quliyeva, 2018: 4). Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər, idarəetmə sistemində də müvafiq dəyişikliklərin, islahatların aparılmasını və müasir tələblərə cavab verən peşəkar kadrların hazırlanmasını tələb edir. İdarəetmənin səmərəsini artırmaq və təkmilləşdirmək üçün insan amilinin yaradıcı potensialından daha praktik istifadə etmək və kadrlarla işi düzgün qurmaq vacib addımlardan biridir. İdarəetmənin effektivliyi kadrların, xüsusilə də rəhbər şəxsin şəxsi keyfiyyətlərindən, təşəbbüskarlığından, təəssübkeşliyindən intellektual potensialından, qərar qəbul etmək və təşkilatçılıq bacarığından, idarəetmə mədəniyyətindən, sosial-psixoloji hazırlığından, kommunikativ və koordinasiya keyfiyyətlərindən, fərdi idarəetmə üslubundan və s. asılı olur.

Kadrların qiymətləndirilməsi, əməyin motivləşdirilməsi və stimullaşdırılması, xüsusilə də gənclər üçün kollektivdə sağlam, ədalətli, işgüzar mənəvi-psixoloji mühitin yaradılması və s. bu kimi idarəetmə vəzifələrini uğurla həyata keçirmək üçün rəhbərdə yüksək psixoloji hazırlıq, adil qərarvermə bacarığı və psixoloji-pedaqoji mədəniyyət olmalıdır (Haqverdiyev, 2008: 9, 10).

İranda İslam inqilabı (1978-1979) paradigmasından yanaşsaq, 1960-cı illərin əvvəllərindən ölkədə “ağ inqilab” və ya “şah və xalqın” inqilabı adlı modernləşmə həyata keçirilməyə başlandı. Bu yenidənqurmanın müsbət nəticələri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də mövcud idi. İşsizliyin artması, yaşayış yerləri böhranı, kəndlilərin kütləvi şəkildə şəhərlərə axını, infilyasiyanın artımı və sosial təbəqələşmə kimi bir sıra problemlər yaratdı. Lakin 1973-cü il neft bumu ölkə gəlirlərinin bir neçə dəfə artmasının müəyyən dirçəlişə səbəb olmasına baxmayaraq, əldə olunan gəlirlərin mütləq böyük hissəsi sosial-iqtisadi sahəyə yox, hərbi sahəyə ayrıldı (6). Sürətli urbanlaşma fonunda iri şəhərlərdə sənayenin şəhər əhalisinin sayına nisbətdə azlıq təşkil etməsi və işsizliyin qabarması, stratifikasiya qruplarının sayının azalması, cəmiyyətin aztəbəqələşməsi və narazı kütlənin artması ilə nəticələndi. Bu da öz növbəsində ictimai şüurun neqativ məcrada formalaşaraq inkişaf etməsini sürətləndirdi. Qeyd edim ki, *ictimai şüur real ictimai məişəti, sosial-iqtisadi, tarixi prosesləri əks etdirən baxışların, nəzəriyyə və ideyaların vəhdətidir*” (Şirinova, 2006: 238-239).

Son olaraq sosial təbəqələrarası uçurumlar sosial-iqtisadi problemlər və siyasi böhran yaratdı. Yəni, aztəbəqələşməni körükləmiş oldu. Aztəbəqələşmə bir cəmiyyətdə Vilyam Old Uornerin

nəzəriyyəsinə görə 6 maddi-rifah stratifikasiya qrupundan ibarət olmayıb (yüksək rifah, yüksək aralıq rifah, orta yüksək rifah, orta aralıq rifah, aralıq yüksək rifah, aralıq orta rifah) 3 və daha az maddi rifah qrupundan ibarət olması deməkdir (yüksək-rifah, orta-rifah, aşağı-rifah).

BMT-nin hazırladığı Dünya Xoşbəxtlik Hesabatının (World Happiness Report) əsas ölçü meyarından olan Ümumi Daxili Məhsul göstəricisinin yüksək olması (8), uğurlu sosial-iqtisadi islahatların əhalinin rifahına müsbət təsir göstərməsinə baxmayaraq, idarəetmə psixologiyasında idarəetmə problemlərinin olması, idarəetmə institutlarında favoritizmin, kronizm və nepotizm kimi növlərin, o cümlədən fasilitasiyanın tətbiqindən imtinanın geniş vüsət alması narazı elektoratın formalaşmasına təsirsiz ötüşmür.

Nəticə

Kronizm və Nepotizm idarəetməni çürüdür və prekariat sinfinin yaranmasına yol açır. Bu da cəmiyyətin idarəedilməsində, ictimai rəyin formalaşmasına mənfi təsir göstərilməsinə, proseslərə müdaxilə rıçaqlarının effektivliyində, narazı və neytral elektoratın yaranmasına səbəb olur. Cəmiyyətin maddi-mülkiyyət stratifikasiya göstəriciləri ictimai-siyasi proseslər böhranında idarəetmənin bu sahəyə təsir siyasətinin uğurlu və ya uğursuz olduğunu ortaya qoyan vacib faktordur. Rifah qruplarının sayının cəmiyyətdə az olması sosial bərabərsizliyə, inamsızlığa, demotivasiyaya və nəhayət cəmiyyətdə lumpen və prekariat sinfinin yaranmasına səbəb olur. Bu siniflər böhran vəziyyətində çaxnaşma yaratmaq, daxilə və ya xaricdəki qüvvələrin maraqlarının təmin olunması baxımından təsir vasitəsi kimi istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0yerarxiya>
2. <https://az.wikipedia.org/wiki/stratifikasiya>
3. Rəcəbli, H. (2005). Bakı Universitetinin Xəbərləri Sosial Stratifikasiya. № 4, 117 s.
4. Quliyeva, Ş.T. (2018). İdarəetmə psixologiyası və sosiologiyası. Dərslik. Bakı: İqtisad Universiteti, 4 s.
5. Haqverdiyev, B.Y. (2008). İdarəetmə psixologiyası. Bakı: Elm, s.9-10.
6. <https://intaspect.ru/the-causes-and-premises-of-the-islamic-revolution-in-iran>
7. Şirinova, N.F. (2006). Sosiologiya dərslik. Bakı: MBM, XIV fəsil, s.238-239.
8. <https://worldhappiness.report>

Rəyçi: i.ü.f.d. Pərviz Rüstəmov

Göndərildi: 20.07.2022

Qəbul edildi: 29.08.2022